

Oddělení fyzikálních praktik při Kabinetu výuky obecné fyziky MFF UK

PRAKTIKUM III

Úloha č.: XIII

Název: Charakteristika rentgenového záření

Vypracovala: ..... stud. sk. 73..... dne: 11/2004.....

Odevzdal dne: ..... vráceno: .....

Odevzdal dne: ..... vráceno: .....

Odevzdal dne: .....

Posuzoval: ..... dne ..... výsledek klasifikace .....

Připomínky:

I. Pracovní úkol

- I. Ze zadané hustoty krystalu fluoridu lithného určete vzdálenost d hlavních atomových rovin.
- II. Proměřte úhlovou závislost intenzity difraktovaného rentgenového záření při pevné orientaci krystalu.
- III. Proměřte spektrum rentgenového záření při konstantním anodovém napětí rentgenky $U_a = 20kV$.
- IV. Z mezní hodnoty energie spojitého spektra určete Planckovu konstantu. Určete vlnové délky čar K_α , K_β , jejich vlnočty a odpovídající energetické rozdíly vyjádřete v keV . Určete konstanty stínění.

II. Teorie

Rentgenové záření vzniká v rentgence, což je vakuová baňka, ve které jsou umístěny dvě elektrody, katoda a anoda. Rentgenová záření má dvě složky, brzdné záření a charakteristické záření.

Brzdné záření vzniká při brzdění dopadajících elektronů v elektrickém poli atomových jader materiálu anody. Brzdné záření má spojité spektrum. S klesající vlnovou délkou λ klesá intenzita spektra ostře k nule a od jisté mezní hodnoty λ_m je nulová. Platí:

$$\lambda_m = \frac{hc}{eU_a} \quad (1)$$

h ..... Plankova konstanta

c ..... rychlost světla

e ..... elementární náboj

U_a ..... anodové napětí

Charakteristické záření má diskrétní charakter. Vzniká při přechodu elektronů na nižší hladiny v atomech materiálu anody. Podle Bohrovy teorie platí pro frekvenci fotonu, který přeskakuje mezi hladinami i a j vztah:

$$\nu_{ij} = R(Z-s)^2 \left(\frac{1}{n_i^2} - \frac{1}{n_j^2} \right) \quad (2)$$

R ..... Rydbergova konstanta

Z ..... atomové číslo prvku

s ..... konstanta stínění příslušná většímu termu

Čáry K_α a K_β představují přechody mezi hladinami: K_α je přechod z hladiny n_2 na n_1 a K_β je přechod z hladiny n_3 na n_1 .

Spektrum rentgenového záření můžeme zkoumat pomocí difrakce na krystalu. Difraktovaný paprsek vzniká odrazem od určité soustavy rovnoběžných rovin, v nichž jsou atomy v krystalu uspořádány. Dopadající i difraktovaný paprsek svírají s atomovými rovinami stejný úhel ϑ , jak odpovídá zákonu odrazu. K pozitivní interferenci difraktovaného paprsku s paprsky odraženými od ostatních atomových rovin dochází, pokud je splněna Braggova podmínka:

$$2d \sin \vartheta = k\lambda \quad (3)$$

k ..... řád interference
 λ ..... vlnová délka
 ϑ ..... úhel dopadu měřený od roviny krystalu
 d ..... vzdálenost atomových rovin

V našem případě jsme zkoumali interferenci rentgenového záření na krystalu LiF . Tento krystal tvoří kubickou plošně centrovanou mřížku.

Na jednotku objemu připadá látkové množství $n = \frac{\rho}{M_{Li} + M_F}$, což je $N = nN_a$ částic. Na hraně krychle bude tedy $\sqrt[3]{2N}$. Odtud vzdálenost mezi atomy je $d = \frac{1}{\sqrt[3]{2N}}$, kde M_{Li} je atomová hmotnost lithia a M_F je atomová hmotnost fluoru, ρ je hustota krystalu a N_a je Avogadrova konstanta.

Měření jsme prováděli na školním rentgenovém přístroji Phywe. Difraktované záření vystupující z krystalu jsme detekovali Greiger-Müllerovým počítačem. Rentgenka měla anodu z mědi. Anodové napětí jsme zjišťovali z proudu protékajícím mikroampérmetrem. Ten byl zapojen na svorky přístroje. Využívali jsme dělič napětí složený z přesných odporů $100M\Omega$ a $100k\Omega$. Vnitřní odpor ampérmetru zanedbáme a anodové napětí vypočítáme z Ohmova zákona.

III. Výsledky měření

A. Určení vzdálenosti hlavních atomových rovin

Hustota LiF $\rho = 2601 \text{ kg/m}^3$

Atomová hmotnost Li $M_{Li} = 6,941 \text{ g/mol}$

Atomová hmotnost F $M_F = 18,998403 \text{ g/mol}$

Avogadrova konstanta $N_a = 6,022 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1}$

Vypočítaná vzdálenost hlavních atomových rovin krystalu LiF $d = 2,023 \cdot 10^{-10} \text{ m}$

Proud protékající mikroampérmetrem $I = (0,200 \pm 0,009) \text{ mA}$

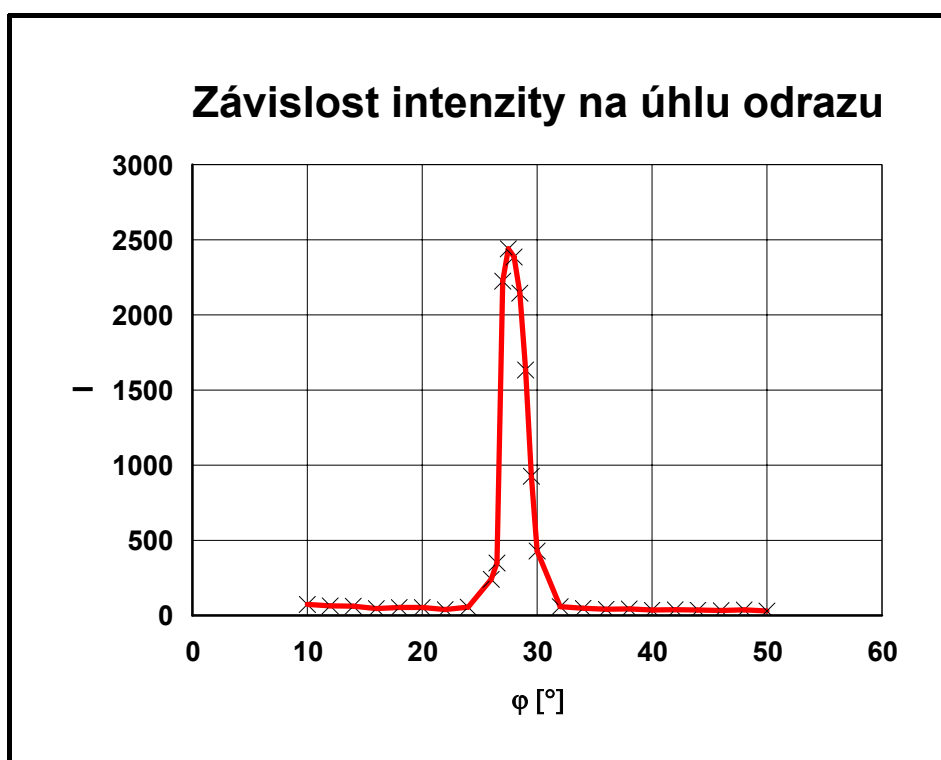
Anodové napětí $U_a = (20,0 \pm 0,9) \text{ keV}$

B. Měření intenzity difragovaného záření při stálé orientaci krystalu

Natoční krystalu $\vartheta = 14^\circ$

tab. 1 – závislost intenzity na úhlu odrazu

$\varphi [^\circ]$	10,0	12,0	14,0	16,0	18,0	20,0	22,0	24,0	26,0	26,5	27,0	27,5	28,0	28,5
I	74	64	62	46	54	54	40	56	241	350	2225	2440	2386	2145
$\varphi [^\circ]$	29,0	29,5	30,0	32,0	34,0	36,0	38,0	40,0	42,0	44,0	46,0	48,0	50,0	
I	1634	927	430	59	48	42	44	37	39	37	34	38	30	

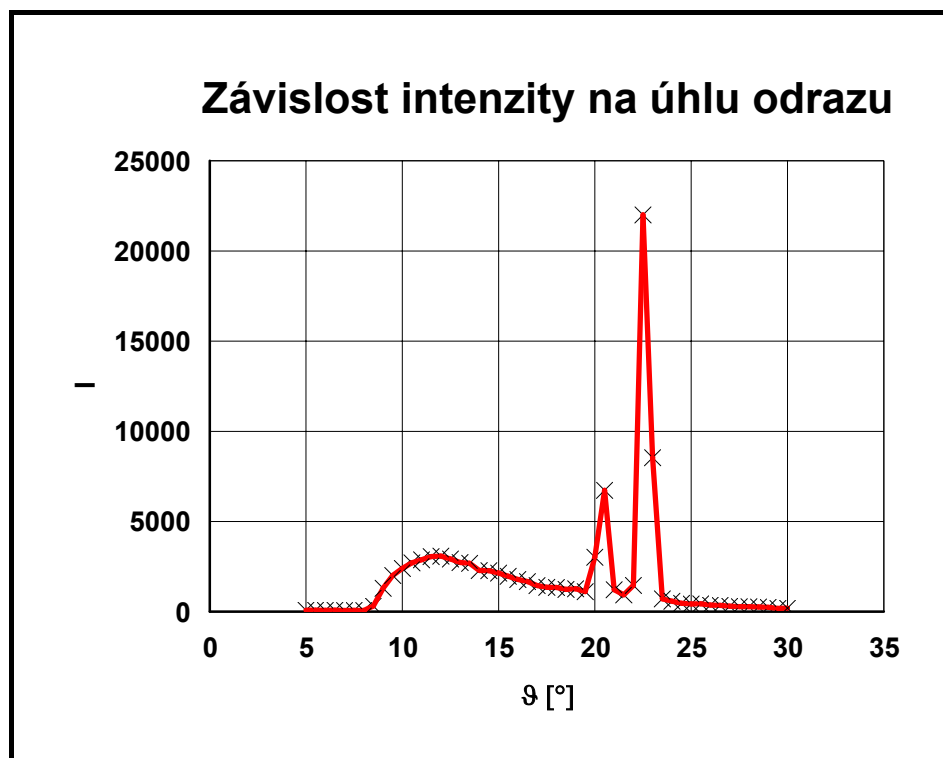
graf 1

Mezní chyba úhlu je odhadnuta na $0,5^\circ$.

C. Spektrum rentgenového záření při konstantním anodovém napětí

tab. 2 – závislost intenzity na úhlu ϑ

$\vartheta [^\circ]$	5,0	5,5	6,0	6,5	7,0	7,5	8,0	8,5	9,0	9,5	10,0	10,5	11,0
I	87	88	77	88	69	75	68	313	1299	2014	2400	2711	2878
λ [pm]	35	39	42	46	49	53	56	60	63	67	70	74	77
$\vartheta [^\circ]$	11,5	12,0	12,5	13,0	13,5	14,0	14,5	15,0	15,5	16,0	16,5	17,0	17,5
I	3057	3088	2920	2729	2686	2281	2280	2147	1964	1784	1676	1455	1356
λ [pm]	81	84	88	91	94	98	101	105	108	112	115	118	122
$\vartheta [^\circ]$	18,0	18,5	19,0	19,5	20,0	20,5	21,0	21,5	22,0	22,5	23,0	23,5	24,0
I	1343	1242	1275	1114	3023	6729	1220	938	1463	22002	8539	710	577
λ [pm]	125	128	132	135	138	142	145	148	152	155	158	161	165
$\vartheta [^\circ]$	24,5	25,0	25,5	26,0	26,5	27,0	27,5	28,0	28,5	29,0	29,5	30,0	
I	469	434	437	372	350	310	280	281	263	241	186	203	
λ [pm]	168	171	174	177	181	184	187	190	193	196	199	202	

graf 2

Z grafu 2 a ze vzorce (3) určíme hodnotu $\lambda_m = (0,061 \pm 0,003) \text{ nm}$.

Určili jsme Planckovu konstantu $h = (6,5 \pm 0,4) \cdot 10^{-34} \text{ Js}$

Dále jsme určili K_α a K_β :

$$K_\alpha = (0,155 \pm 0,003) \text{ nm},$$

$$K_\beta = (0,142 \pm 0,003) \text{ nm},$$

odpovídající vlnočty jsou:

$$\nu_\alpha = (6,5 \pm 0,1) \cdot 10^9 \text{ m},$$

$$\nu_\beta = (7,0 \pm 0,1) \cdot 10^9 \text{ m},$$

odpovídající energie jsou:

$$E_\alpha = (8,1 \pm 0,2) \text{ keV},$$

$$E_\beta = (8,7 \pm 0,2) \text{ keV}.$$

Stínění vychází:

$$s_\alpha = (0,90 \pm 0,05),$$

$$s_\beta = (2,2 \pm 0,1).$$

IV. Diskuse

Vzdálenost hlavních atomových rovin nám vyšla $d = 2,023 \cdot 10^{-10} \text{ m}$. Za největší chybu měření odpovídá měření úhlu ϑ a φ , protože jsme mohli odečítat na stupnici jen po stupních, ale orientačně nám vychází vše podle předpokladů. Při proměřování závislosti intenzity při konstantním úhlu natočení krystalu ($\vartheta = 14^\circ$) nám maximum vyšlo při $\varphi = 27,5^\circ$, což odpovídá předpokladu. Pro měření spektra rentgenového záření jsme dostali závislost, která odpovídá očekávaným hodnotám. Určili jsme mezní vlnovou délku brzdného záření $\lambda_m = (0,061 \pm 0,003) \text{ nm}$, z ní jsme vypočítali hodnotu Planckovy konstanty, která nám vyšla $h = (6,5 \pm 0,4) \cdot 10^{-34} \text{ Js}$, což je ve shodě s tabelovanou hodnotou. Hodnoty vlnových délek charakteristického záření jsou $K_\alpha = (0,155 \pm 0,003) \text{ nm}$ a $K_\beta = (0,142 \pm 0,003) \text{ nm}$, odpovídající vlnočty jsou $\nu_\alpha = (6,5 \pm 0,1) \cdot 10^9 \text{ m}$ a $\nu_\beta = (7,0 \pm 0,1) \cdot 10^9 \text{ m}$, odpovídající energie jsou $E_\alpha = (8,1 \pm 0,2) \text{ keV}$ a $E_\beta = (8,7 \pm 0,2) \text{ keV}$. Stínění nám vyšlo $s_\alpha = (0,90 \pm 0,05)$ a $s_\beta = (2,2 \pm 0,1)$.

V. Závěr

Vypočítaná vzdálenost hlavních atomových rovin krystalu LiF : $d = 2,023 \cdot 10^{-10} \text{ m}$

Mezní vlnová délka brzdného záření: $\lambda_m = (0,061 \pm 0,003) \text{ nm}$.

Planckova konstanta $h = (6,5 \pm 0,4) \cdot 10^{-34} \text{ Js}$

Tabelovaná hodnota Planckovy konstanty: $h = 6,626 \cdot 10^{-34} \text{ Js}$

$K_\alpha = (0,155 \pm 0,003) \text{ nm}$

Tabelovaná hodnota: $K_\alpha = 0,1540562 \text{ nm}$

$K_\beta = (0,142 \pm 0,003) \text{ nm}$

Tabelovaná hodnota: $K_\beta = 0,1392218 \text{ nm}$

$\nu_\alpha = (6,5 \pm 0,1) \cdot 10^9 \text{ m}$

$\nu_\beta = (7,0 \pm 0,1) \cdot 10^9 \text{ m}$

$E_\alpha = (8,1 \pm 0,2) \text{ keV}$

$E_\beta = (8,7 \pm 0,2) \text{ keV}$

$s_\alpha = (0,90 \pm 0,05),$

$s_\beta = (2,2 \pm 0,1).$

VI. Použitá literatura

Fyzikální praktikum III – texty z internetu